Tribhuvan University Journal
Vol. 35, No. 1: 209-220, June, 2020
Research Directorate, Tribhuvan University,
Kathmandu, Nepal
DOI: https://doi.org/10.3126/tuj.v35i1.35882

शेर्पा भाषाका स्वर र व्यञ्जन वर्णको विश्लेषण

दावा शेर्पा

उपप्राध्यापक, नेपाली शिक्षा विभाग, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, काठमाडौं, त्रिवि

इमेल : sherpadawa2023@gmail.com

लेखसार

शेर्पा जातिले बोल्ने भाषालाई शेर्पा कुरा (शेर्वी ताम) भनिन्छ । यो भाषा भोट-बर्मेली परिवारको भाषा हो । कथ्य रूपमा मात्र बोलिने शेर्पा भाषाको लिपि सम्भोटा हो । यस लिपिको आविष्कार सन् ६५० A.D. तिर थोन्मि सम्भोटाले गरेका हुन् । यस लिपिको प्राचीन हस्त लिखित ग्रन्थ 'कङ्ग्युर' हो । । शेर्पा भाषामा अ, आ, इ, उ, ए, ओ गरी ६ वटा स्वर र ३१ वटा व्यञ्जन वर्णहरू रहेका छन् । यसमा घ, ञ, ढ, ध र भ वर्णहरू पाइँदैन । तसर्थः यी वर्णहरूका सट्टाम समीपको वर्ण उच्चारण गरी नेपालीमा त्रुटि गरेको पाइन्छ । नेपालमा मातृभाषा प्रयोगका दृष्टिले यो पन्ध्रौँ स्थानमा पर्दछ । शेर्पा भाषाका स्वर र व्यञ्जन वर्णका पहिचान लघुतम युग्म तथा व्यतिरेकी वितरण सिद्धान्तका आधारमा गरिएको छ । स्वर वर्णको व्याख्या विश्लेषण र वर्गीकरण मानस्वरका आधारमा जिब्रोको उचाइका आधारमा उच्च, मध्य र निम्न, जिब्रोको सक्रियताको आधारमा अग्र, मध्य, पश्च र ओठको स्थितिको आधारमा गोलित र अगोलित देखाइएको छ भने व्यञ्जन वर्णको व्याख्या विश्लेषण व्यतिरेकी आधारमा मात्र गरिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : पाठसङ्ग्रह - वितरण - मानस्वर - सम्भोटा, कङ्ग्युर - याङ - मिङ्सी - तान ।

विषयपरिचय

शेर्पा भाषा भोट-बर्मेली परिवारको तिब्बती परिवारमा पर्दछ । तिब्बती परिवारमा शेर्पा लगायत २५ वटा भाषाका २०० सयभन्दा बढी भाषिकाहरू बोलिन्छन् । यी सबै भाषिकाका उद्भव र विकास प्राचीन तिब्बतीबाटै भएको हो । शेर्पा भाषामा प्रयोग हुने सम्भोटा लिपिको विकास तिब्बतका सम्म्राट् (स्रोङचोङ गम्पो) सातौँदेखि नवौँ शताब्दीमा भएको हो (टोनार्डे र अन्य सन् २००९ : २१) । यस परिवारका भाषा चीन, नेपाल, भारत, भुटान र पाकिस्तानमा बोलिन्छ । यी भाषिकाहरूमा यु-चाङ, खाम-होर, अम्दो, थेवो-चोन, लद्दाखी, बाल्टी, पुर्की, स्पिटी, जोङ्खा, द्रेन्ज्योङ, क्यिरोङ-कागते, जिरेल र शेर्पा पर्दछन् (शेर्पा,

२०१० : २९) । शेर्पाभाषा नेपाल बाहिर सिक्किम, दार्जिलङ्ग, भुटान र लद्दाख आदिमा बोलिन्छ ।

शेर्पाभाषा नेपालको उत्तर-पूर्वी हिमाली क्षेत्रका शेर्पा जातिले बोल्ने भाषा हो । शेर्पाभाषी समुदायको मुख्य बसोबास क्षेत्र सगरमाथा अञ्चलको सोलुखुम्बू जिल्ला भए तापनि हाल नेपालका हिमाली जिल्ला तथा पूर्वी पहाड र उपत्यकाका (काठमाडौं, ललितपुर, भक्तपुर) लगायत देशका विभिन्न भाग र विदेशमा समेत बोलिन्छ । शेर्पाको अर्थ तिब्बती भाषामा 'श्यार' भनेको 'पूर्व' र पा/वा को अर्थ पूर्वको 'मानिस' हुन्छ (शेर्पा २०७६ : २) । शेर्पा भाषालाई (शेर्वी ताम) भनिन्छ । व्याकरणात्मक कोटिका दृष्टिले यस भाषामा लिङ्ग, वचन, पुरुष, काल, वाच्य र वाक्यमा सङ्गति पाइँदैन (हकेट सन् : २३०-२३३) । यो भोट-बर्मेली परिवारका भाषिक विशेषता हो । शेर्पा भाषा तान रजिष्टरका आधारमा व्यतिरेकी हुने भाषा हो (वाटर्स् सन् १९९९ : ५४) । यस भाषाको लिपिको विकास सन् ६५० A.D. तिर थोन्मि सम्भोटाले गरेका हुन् । उनैका नामका आधारमा यस लिपिलाई सम्भोटा भनिन्छ । शेर्पा भाषा यही लिपिमा लेखिन्छ । यस लिपिको प्राचीन हस्त लिखित धार्मिक ग्रन्थ 'कङ्ग्युर' सन् ६५० A.D तिरको मानिन्छ । गुम्बा शिक्षामा भिक्षु र भिक्षुणीलाई धार्मिक शिक्षा दिन यस लिपिको प्रयोग हुन्छ । यही लिपिको आधारमा शेर्पा भाषाका स्वर र व्यञ्जन वर्णको अध्ययन गरिएको छ । नेपालका राष्ट्रभाषा तथा मातृभाषा प्रयोगका दृष्टिले १२३ भाषामध्ये पन्ध्रौं स्थानमा पर्ने शेर्पा भाषामा प्रयोग हुने स्वर र व्यञ्जन वर्णहरूको शोधमा केन्द्रित गर्नु नै यसको विषय हो ।

समस्याकथन

प्रस्तुत अनुसन्धानात्मक लेखमा नेपालका राष्ट्रभाषा तथा मातृभाषा प्रयोगका दृष्टिले शेर्पा भाषा पन्ध्रौं स्थानमा रहेको पाइएको छ । शेर्पा मातृभाषीद्वारा कथ्य रूपमा बोलिने यस भाषामा प्रयोग हुने सम्भोटा लिपिका स्वर र व्यञ्जन वर्णहरूका पहिचान सम्बद्ध शेर्पा भाषाको स्वर र व्यञ्जन वर्णहरूसम्बन्धी समस्या वा प्रश्नहरू प्रस्तुत अध्ययनको मुख्य समस्याका रूपमा रहेको छ ।

उद्देश्य

प्रस्तुत शेर्पा भाषाका स्वर र व्यञ्जन वर्णहरूका शोध अध्ययनमा उठेका शोध समस्यासँग सम्बन्धित शेर्पा भाषामा प्रयोग हुने सम्भोटा लिपिका स्वर र व्यञ्जन वर्णहरूका पहिचान गरी सो सम्बद्ध शेर्पा भाषाको स्वर र व्यञ्जन वर्णहरूको निरूपण गर्नु शोधको प्राज्ञिक उद्देश्य रहेको छ ।

अध्ययन विधि

प्रस्तुत अनुसन्धान गुणात्मक विधिमा आधारित छ। शेर्पा भाषाका स्वर र व्यञ्जन वर्णको शोध क्षेत्रीय अध्ययन तथा सर्वेक्षण विधिमा आधारित छ भने तथ्याङ्कको व्याख्या तथा विश्लेषण वर्णनात्मक रूपमा गरिएको छ । संरचनावादीका अनुसार बोलचालको भाषाबाट लिइने कथ्य रूपलाई भाषाको प्राथमिक स्रोत र लेख्य रूपलाई द्वितीय स्रोत भनिन्छ (बन्धु २०६६ : ६४) । प्राथमिक स्रोतका तथ्याङ्क उद्देश्यमूलक रूपमा नमुना छनोट गरी चारजना शेर्पा मातृभाषी सूचकहरूबाट लिएको छ । यसमा सूचकसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी तेह्रथुम, सोलुखुम्बू र काठमाडौँ स्थितः बौद्धनाथ क्षेत्रका शेर्पा मातृभाषी वक्तासँग मौखिक छलफल तथा अन्तर्वार्ता गरी लघु लोककथा र नियात्रा विवरण एम.पी[३] ध्वनि रेकर्डिङ यन्त्रमा रेकर्ड गरी शेर्पा भाषिक तथ्याङ्क लिइएको छ (क्रेसवेल्स २०१५ : २०६) । यसमा 'काग र स्यालको कथा', 'मामा घर गएको सम्झना', 'बनझाँक्रीको कथा', 'राक्षस र हलेसी महादेवको कथाका' भाषिक तथ्याङ्कलाई कम्प्युटर (अडासिटी सफ्टवेयर) मा राखी निर्माण गरिएको पाठसङ्ग्रहबाट लघुतम युग्म शब्दहरू खोजी शेर्पा भाषाका स्वर र व्यञ्जन वर्णको पहिचान गरी ख्याख्या तथा विश्लेषणमा द्वितीय स्रोतको उपयोग गरिएको छ ।

शेर्पा भाषाको वर्णविश्लेषण सिद्धान्त

कुनै भाषाका वर्ण पहिचान गर्ने र उक्त भाषामा कतिवर्ण छन् र ती कसरी उक्त भाषामा प्रयोगमा आउँछन् भनेर हेर्ने कामलाई वर्णविश्लेषण भनिन्छ (यादव र रेग्मी २०५८ : ११२) । कुनै भाषामा के कस्ता र कति वर्णहरू छन् भनी निर्धारण गर्ने प्रक्रियालाई वर्णविश्लेषण सिद्धान्त भनिन्छ (शर्मा र लुइटेल २०६० : ८५) । वर्ण विश्लेषणका लागि त्रुबेत्कोई, रोमन याकोब्सन, चम्स्की र ह्याले आदि विभिन्न भाषिक सम्प्रदायका चिन्तकहरूले भिन्नभिन्न आधारहरू प्रस्तुत गरेका छन् । मुख्यतः संरचनावादी प्रक्रियाबाट वर्ण विश्लेषण गर्न (क) अर्थभेदकता/व्यतिरेकी वितरण (ख) वितरणको सिद्धान्त (ग) ध्वन्यात्मक अनुरूपको सिद्धान्तका आधारमा शेर्पा भाषाको स्वर र व्यञ्जन वर्णको पहिचान गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

वर्णको परिचय

शेर्पा भाषाका उच्चारणमा सबभन्दा तल्लो विभेदक (अर्थगत भिन्नता ल्याउन सक्ने) ध्वनि नै वर्ण हो । कुनै पनि वर्ण अर्थविभेदक हो कि होइन भन्ने ठम्याउन कम्तीमा एउटा मात्र भिन्नवर्ण भएका न्यूनतम शब्द जोडीहरू खोजिन्छ (अधिकारी २०६८ : १) । व्यतिरेकी वितरणको सिद्धान्त अनुसार शेर्पा भाषाका लघुतम युग्म (मिनिमल पेयर) शब्दहरू लिएर व्यञ्जन वर्णको निर्धारण गरिएको छ (युले सन् : ४६) । लघुतम युग्मका अर्थभेदक एकाइ नै शेर्पा भाषाका स्वर र व्यञ्जन वर्ण हुन् । भाषाविज्ञानका क्षेत्रमा सूक्ष्म र स्थूल आलेखन प्रचलित छन् । सूक्ष्म आलेखनलाई ध्वनितात्त्विक र स्थूल आलेखनलाई वार्णिक

आलेखन भनिन्छ (बन्धु २०७३ : ४४-४५) । शेर्पा भाषाका ध्वनितात्त्विक आलेखनलाई कोष्ठभित्र [ ] र वार्णिक आलेखनलाई // भित्र राखिएको छ, ।

स्वरवर्ण (Vowel Phonemes)

फोक्सोबाट बाहिर निस्केको सासमा कतै बाधा नपरी अथवा कुनै उच्चारण स्थानमा नठोकिई उच्चारण हुने वर्ण स्वर हो (अधिकारी, २०६८ : १) । स्वर अक्षरको केन्द्रविन्दु भएर रहने हुँदा यसलाई आक्षरिक वर्ण भनिन्छ। शेर्पा भाषामा अर्थविभेदक स्वर वर्णहरू /इ/, /उ/, /ए/ र /ओ/ चार वटा छन् (शेर्पा २०५८ : २८) । यसमा /अ/ स्वर वर्ण व्यञ्जनसँग अनिवार्य आउने हुँदा पाँच स्वर र अ +अ सन्धि भई =आ हुने हुँदा ६ वटा स्वर पाइन्छ। गोर्डन (सन् १९६९) ले शेर्पा फोनेटिक्स समरी अफ सोलु डाइलेक्टमा /अ/,/आ/, /इ/, /उ/, /ए/ र /ओ/ छवटा स्वर देखाएका छन् ।

व्यतिरेकी स्वरवर्ण

वर्णसिद्धान्त व्यतिरेकी विश्लेषणमा आधारित हुन्छ। व्यतिरेकी वर्णहरूको निर्धारण गर्दा त्यस भाषाका व्यतिरेकी शब्द लिनुपर्दछ। उच्चारण र अर्थमा भिन्नता भएका बेग्लाबेग्लै तर जोडा शब्द नै व्यतिरेकी हुन् (बन्धु २०७३ : ४४) । व्यतिरेकी स्वर वर्णहरू निर्धारणका लागि लघुतम अर्थयुक्त शब्द जोडीहरू खोज गरिन्छ (पेटर सन् : ३८) । शेर्पा भाषामा लघुतम युग्मशब्दका आधारमा ६ वटा स्वर वर्णहरू अर्थविभेदक रहेका छन् । समान परिवेशमा अर्थभेदक भई आउने शेर्पा भाषाका स्वर वर्णको वर्णन र वर्गीकरण जिब्रोको स्थिति र ओठको आकारका आधारमा प्रस्तुत गरिएको छ, जस्तै :

शेर्पा भाषाका स्वर वर्ण

तालिका नं. १: शेर्पा भाषाको लघुतम युग्म व्यतिरेकी स्वर वर्णहरू :

शब्द	**परिवेश**	**अर्थ**	**अर्थभेदक वर्ण**
अनी	#—नी #	भिक्षुणी	/अ/
आनी	#नी #	फुपू	/आ/
तिला	# त् —ला #	उसलाई	/इ/
सुला	# स्— ला #	कसलाई	/उ/
तेङ्ला	# त्—ङ्ला #	तलामाथि	/ए/
दोङ्ला	# द्—ङ्ला #	अगाडि	/ओ/

स्रोत : शेर्पा मातृभाषी सूचकका तथ्याङ्कबाट प्राप्त हलेसी कथामा

माथिका लघुतम् युग्म शब्द जोडीमा *'अनी'* र *'आनी'*मा /अ/ र /आ/ ले, ' *तिला'* र *'सुला'*मा /इ/ र /उ/ ले, *'तेङ्ला'* र *'दोङ्ला'*मा /ए/ र /ओ/ ले समान परिवेशमा आई अर्थमा भिन्नता ल्याएको छ। त्यसैले यी /अ/, /आ/, /इ/, /उ/, /ए/

र /ओ/ छ वटा शेर्पा भाषाका अर्थभेदक व्यतिरेकी स्वरवर्ण हुन् । कुनै भाषामा तीन स्वर भए /इ/, /उ/, /ओ/ र पाँच स्वर भए /इ/, /उ/, /ए/, /ओ/र /आ/ हुनेलाई सममितियुक्त (symmetrical) ढाँचा भनिन्छ (यादव र रेग्मी २०५८ : ११५) । नेपालका अधिकांश भोटबर्मेली परिवारका भाषामा पाँच स्वर भए तापनि शेर्पा भाषामा छवटा स्वर पाइन्छन् । शेर्पा भाषामा स्वर वर्णलाई *(याङ)* भनिन्छ (टोनार्डे र अन्य सन् २००९ : ३३) ।

तालिका नं. ३ मानस्वरका आधारमा शेर्पा भाषाका स्वरहरू :

	अग्र	केन्द्रीय	पश्च
बन्द उच्च	इ		उ
बन्द मध्य	ए		ओ
खुला मध्य			
खुला		अ	आ

स्रोत : शेर्पा मातृभाषी सूचकबाट प्राप्त तथ्याङ्कका आधारमा स्वर वर्णहरू

मानस्वरको आधारमा शेर्पा र नेपाली स्वर वर्णको वर्गीकरण

मानस्वर भनेको स्वरको मापदण्ड हो । यसले संसारका सबै भाषामा पाइने स्वरहरूको मापन, निर्धारण र वर्गीकरण गर्दछ । यस सिद्धान्तको प्रतिपादन ब्रिटिस ध्वनिवैज्ञानिक ड्यानियल जोन्स (सन् १९१८) ले गरेका हुन् । यसमा स्वर मापन वा निर्धारण गर्ने काल्पनिक विन्दुका आधारमा भाषाका स्वर वर्णहरूलाई चतुर्भुजमा देखाइन्छ । त्यसैले शेर्पा भाषाका स्वरलाई चतुर्भुजमा देखाइएको छ । शेर्पा भाषाका स्वरलाई जिब्रोको उचाइ, जिब्रोको सक्रियता भाग, पश्चता तथा ओठको गोलाइका आधारमा निर्धारण गरी चतुर्भुजमा प्रस्तुत गरिएको छ :

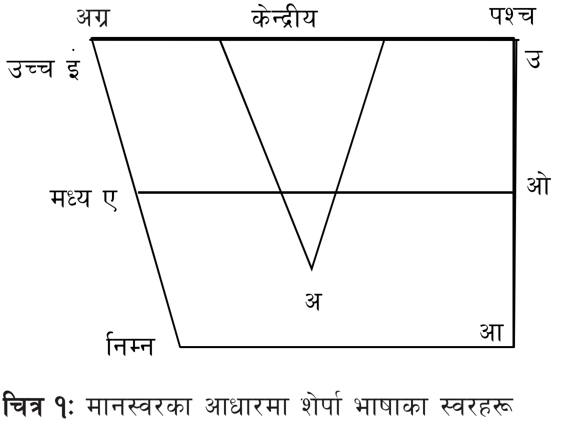

चित्र १: मानस्वरका आधारमा शेर्पा भाषाका स्वरहरू

स्रोत : बन्धु, (२०७३ : ४१) भाषाविज्ञानका आधारमा शेर्पा मानस्वर

जिब्रोको स्थिति

जिब्रोको स्थिति अन्तर्गत स्वरहरूको वर्णन र वर्गीकरणमा जिब्रोको उचाइ र सक्रियतालाई स्वर वर्गीकरणको आधार मानिन्छ ।

जिब्रोको उचाइ

जिब्रोको उचाइको आधारमा ृइ र ृउ उच्च संवृत (बन्द) र ृअ र ृओ निम्न विवृत (खुला) स्वर ध्वनिहरू हुन् (लयोन्स सन् २००३ : ७८) । जिब्रोका उचाइका आधारमा शेर्पा भाषाका व्यतिरेकी स्वर वर्णलाई निम्नानुसार देखाइएको छ, जस्तै :

तालिका नं. ४: जिब्रोको उचाइको आधारमा शेर्पा भाषाका स्वरवर्णहरू

शब्द	परिवेश	अर्थ	जिब्रोको उचाइका आधारमा
सला	# स्–ला #	भोलि	/अ/ निम्न स्वर
ठेला	# ठ्–ला #	तेर्सो	/ए/ मध्य स्वर
साप	# स्–प् #	खानु	/आ/ निम्न स्वर
डोप	# ड्–प् #	जानु	/ओ/ मध्य स्वर
तिङ्ला	# त्–ङ्ला #	पछाडि	/इ/ उच्च स्वर
दोङ्ला	# द्–ङ्ला #	अगाडि	/ओ/ मध्य स्वर
सुप	# स्–प् #	पेट	/उ/ उच्च स्वर
कप	# क्–प् #	खन्नु	/अ/ निम्न स्वर

स्रोत : शेर्पा मातृभाषी सूचकलाई 'राक्षस कथा' बाट प्राप्त लघुतम युग्मका स्वरवर्ण

माथिका शेर्पा भाषाका लघुतम युग्मले जिब्रोका उचाइका आधारमा व्यतिरेकी देखाएका छन् । यसमा *'सला र ठेला'* मा /अ/ र /ए/ ले, *'साप'* र *'डोप'* मा /आ/ र /ओ/ ले, *'तिङ्ला'* र *'दोङ्ला'* मा /इ/ र /ओ/ ले अनि *'सुप'* र *'कप'* मा /उ/ र /अ/ ले समान परिवेशमा आई अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन् । जिब्रोका उचाइका आधारमा शेर्पा भाषाका /अ/ र /आ/ निम्न स्वर, /इ/ र /उ/ उच्च स्वर र /ए/ र /ओ/ मध्य स्वर हुन् । जिब्रोको उचाइका आधारमा शेर्पा भाषाका स्वर वर्णहरूले व्यतिरेकी अर्थ प्रदान गरेका छन् । त्यसैले शेर्पा भाषाका /अ/, /आ/, /इ/, /उ/, /ए/ र /ओ/ भिन्नभिन्न स्वरवर्ण हुन् ।

जिब्रोको सक्रिय भाग

जिब्रोको सक्रिय भागको आधारमा ृइ र ृअे अग्र स्वर ृउ र ृओ पश्च स्वर ध्वनि भनिन्छ (लयोन्स सन् २००३ : ७८) । यसअनुसार शेर्पा भाषाका व्यतिरेकी स्वर वर्णलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ, जस्तै :

तालिका नं. ५: जिब्रोको सक्रिय भागका आधारमा शेर्पा अग्र, केन्द्रीय र पश्च स्वर :

शब्द	परिवेश	अर्थ	अर्थभेदक वर्ण
नम	# न्–म् #	कहिले	/अ/अग्र केन्द्रीय स्वर
गाम	# ग्–म् #	बाकस	/आ/पश्च केन्द्रीय स्वर
ठिम	# ठ्–म् #	अनुशासन	/इ/ अग्र स्वर
सेम	# स्–म् #	मन	/ए/ अग्र स्वर
सुम	# स्–म् #	तीन	/उ/ पश्च स्वर
तोम	# त्–म् #	भालु	/ओ/ पश्च स्वर

स्रोत : मामाघर गएको सम्झनाबाट शेर्पा भाषाका स्वरहरू

माथिका लघुतम शब्द युग्ममा *'नम'* र *'गाम'* मा /अ/ र /आ/ ले, *'ठीम'* र *'सेम'* मा /इ/ र /ए/ ले र *'सुम'* र *'तोम'*मा /उ/ र /ए/ ले समान परिवेशमा आई अर्थमा भिन्नता ल्याएकाले /अ/, /आ/, /इ/, /उ/, /ए/ र /ओ/ शेर्पा भाषाका स्वर वर्णहरू हुन् । यी वर्णहरू जिब्रोको सक्रिय भागका आधारमा शेर्पा भाषाका व्यतिरेकी स्वर वर्णहरू हुन् । जिब्रोको सक्रिय भागमा आधारमा /इ/ र /ए/ अग्र स्वर, /अ/ केन्द्रीय स्वर (शेर्पा र अङ्ग्रेजी) हो भने /आ/ पश्च केन्द्रीय तथा /उ/ र /ओ/ पश्च स्वर हुन् ।

ओठको आधारमा

ओठको स्थितिको आधारमा [उ] र [ओ] गोलित र [इ], [ए], [अ], [आ] अगोलित स्वर ध्वनि हुन् (लयोन्स २००३ : ७८–७९) । ओठको आधारमा शेर्पा भाषाको स्वर वर्णको व्यतिरेकी लघुतम शब्दयुग्मलाई तल प्रस्तुत गरिएहको छ :

तालिका नं. ६: ओठको आकारको आधारमा गोलित र अगोलित स्वरहरू :

शब्द	परिवेश	अर्थ	अर्थभेदक वर्ण
पपा	# प्–पा #	बुबा	/अ/अगोलित
खापा	# ख्–पा #	चित्रकार	/आ/अगोलित
इबी	#–बी #	सासु	/इ/अगोलित
चेबी	# च्–बी #	डोको	/ए/अगोलित
कुबा	# क्–बा #	लाटो	/उ/ गोलित
मोबा	# म्–बा #	ध्यान/आस्था	/ओ/ गोलित

स्रोत : मामाघर गएको सम्झना नियात्रा विवरणबाट शेर्पा स्वर

माथिका शेर्पा भाषाका लघुतम युग्ममा *'पपा'* र *'खापा'* मा /अ/ र /आ/ ले, *'इबी'* र *'चेबी'* मा /इ/ र /ए/ ले अनि *'कुबा'* र *'मोबा'* मा /उ/ र /ओ/ ले समान परिवेशमा आएर अर्थमा भिन्नता ल्याएका छन् । त्यसैले /अ/, /आ/, /इ/, /उ/, /ए/

र /ओ/ ओठको स्थितिको आधारमा शेर्पा भाषाका व्यतिरेकी स्वर वर्णहरू हुन् । ओठका स्थितिका आधारमा शेर्पा भाषाका /अ/, /आ/, /इ/, /ए/ अगोलित र /उ/, /ओ/ गोलित स्वर हुन् ।

शेर्पा भाषाका स्वरवर्णको वितरण

शेर्पा भाषाका स्वर वर्णहरू परिवेशगत वितरण आदि, मध्य र अन्त्य तीनै स्थानका आधारमा पाइने हुनाले तिनीहरूका परिवेशगत विवरण भिन्नभिन्न रूपमा तल प्रस्तुत गरिएको छ :

/इ/ उच्च, अग्र, अगोलित स्वर

तालिका नं. ७: शेर्पा भाषाका /इ/ स्वर उच्च अग्र अगोलित आदि, मध्य र अन्त्यमा

स्थान	शेर्पा शब्द	परिवेश	नेपाली अर्थ	अर्थभेदक
आदि स्थान	इनी	#–नी #	माइज्यू	/इ/
मध्य स्थान	मिलाम	# म्–लाम् #	सपना	/इ/
अन्त्य स्थान	मी	# म्–#	मानिस	/इ/

स्रोत : मामाघर गएको सम्झनाबाट/इ/ स्वरको वितरण

/ए/ मध्य, उच्च, अग्र, अगोलित स्वर

तालिका नं. ८: शेर्पा भाषाका /ए/ स्वर अग्र मध्य अगोलित आदि, मध्य र अन्त्यमा :

स्थान	शेर्पा शब्द	परिवेश	नेपाली अर्थ	अर्थभेदक
आदि स्थान	सेम	#–सम् #	मन	/ए/
मध्य स्थान	ग्येमा	# ग्य्–मा #	आन्द्रा	/ए/
अन्त्य स्थान	पे	# प–#	कथा	/ए/

स्रोत : राक्षसको कथाबाट /ए/ स्वरको वितरण

/अ/निम्न, अग्र, अगोलित स्वर

तालिका नं. ९: शेर्पा भाषाका /अ/ निम्न अग्र अगोलित आदि, मध्य र अन्त्यमा :

स्थान	शेर्पा शब्द	परिवेश	नेपाली अर्थ	अर्थभेदक
आदि स्थान	अज्याङ्	#–ज्याङ् #	मामा	/अ/
मध्य स्थान	नमा	# न्–मा #	बुहारी	/अ/
अन्त्य स्थान	नाम	# नाम्–#	मौसम	/अ/

स्रोत : मामाघर गएको सम्झनाबाट /अ/स्वरको वितरण

/आ/ निम्न, मध्य, अगोलित स्वर

तालिका नं. १०: शेर्पा भाषाका /आ/ निम्न मध्य अगोलित आदि, मध्य र अन्त्यमा

स्थान	शेर्पा शब्द	परिवेश	नेपाली अर्थ	अर्थभेदक
आदि स्थान	आपा	#–पा #	बाजे	/आ/
मध्य स्थान	गोमाला	# गोम् –ला #	अगाडि	/आ/
अन्त्य स्थान	गगा	# गग् –#	हजुरमा	/आ/

स्रोत : राक्षसको कथाबाट/आ/स्वरको वितरण

/ओ/ मध्य, उच्च, गोलित स्वर

तालिका नं. ११: शेर्पा भाषाका /ओ/ मध्य उच्च गोलित आदि, मध्य र अन्त्यमा

स्थान	शेर्पा शब्द	परिवेश	नेपाली अर्थ	/अर्थ/ भेदक
आदि स्थान	ओङ	#–ङ #	दीक्षा	/ओ/
मध्य स्थान	मोलम	# म् –लम #	आशीर्वाद	/ओ/
अन्त्य स्थान	ख्यो	# ख्य्–#	लोग्ने	/ओ/

स्रोत : मामाघर गएको सम्झनाबाट /ओ/स्वरको वितरण

/उ/ उच्च, पश्च, गोलित स्वर

तालिका नं. १२: शेर्पा भाषाका /उ/ उच्च पश्च गोलित आदि, मध्य र अन्त्यमा :

स्थान	शेर्पा शब्द	परिवेश	नेपाली अर्थ	अर्थभेदक
आदि स्थान	उरु	#–रु #	काकी/सानीमा	/उ/
मध्य स्थान	कुबा	# क् –बा #	लाटो	/उ/
अन्त्य स्थान	पु	# प्–#	भुत्ला	/उ/

स्रोत : शेर्पा मातृभाषी सूचकका तथ्याङ्कका शब्दबाट/उ/स्वरको वितरण

माथिका शेर्पा भाषाका सबै स्वर वर्ण /अ/, /आ/, /इ/, /उ/, /ए/ र /ओ/ शब्दहरूका आदि, मध्य र अन्त्य तीनै स्थानका परिवेशमा वितरण भएको छ ।

शेर्पा भाषाका संयुक्त स्वर (द्विस्वर)

तालिका नं. १३ शेर्पा भाषाका द्विस्वरलाई निम्नानुसार तालिकामा देखाइएको छ :

संयुक्त स्वर	शेर्पा भाषा	अर्थ	संयुक्त स्वर	शेर्पा भाषा	अर्थ
अउ	अउ	काका	आउ	छाउ	भिनाजु
अइ	कइ	कचौरा	आइ	लाइ	एक महिना
इउ	रिउँ	बाँदर	इउ	पिउ	बाछी
एइ	चेजी	अलिकति	अउ	लबु	मुला
एउ	रेउ	छुनु	ओउ	छोरु	बढ्नु

स्रोत : शेर्पा शब्दकोश (२०१०)बाट द्विस्वरहरू

माथि तालिकाका /अउ/, /अइ/, /आइ/, /इउ/, /इउँ/, /आउ/, /एइ/, /एउ/ र /ओउ/ शेर्पा भाषाका द्विस्वर हुन् । द्विस्वरलाई संयुक्त स्वर भनिन्छ (अधिकारी, २०७१ : ६–७) । शेर्पा भाषामा जिब्रोको सक्रियताको आधारमा /इ/ र /उ/ मा टुङ्गिने आधारमा अग्र द्विस्वर र पश्च द्विस्वर गरी दुई भागमा वर्गीकरण गरिएको छ, जस्तै :अग्र द्विस्वर : /अइ/, /आइ/, /उइ/, /एइ/ र पश्च द्विस्वर :/अउ/, /आउ/, /इउ/, /एउ/, /ओउ/ हुन् ।

व्यञ्जन वर्ण (Consonant Phonemes)

स्वरको मद्दत लिएर मात्र पुरा उच्चारण हुने वर्णलाई व्यञ्जन वा हल् भनिन्छ (सिग्द्याल, २०५५ : ५) । फोक्सोबाट निस्केको सास विभिन्न उच्चारण स्थान ओठ, दाँत, दन्तमूल, तालुमा ठोकिएर वा बाधा गरी उच्चारण हुने वर्णलाई व्यञ्जन भनिन्छ (अधिकारी, २०६८ : ४) । शेर्पा भाषाका व्यञ्जन (मिङ्सी) वर्णलाई लघुतम युग्म शब्दको आधारमा खोज गरी तल प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १: शेर्पा भाषाका लघुतम युग्म व्यञ्जन वर्णहरू :

शेर्पा शब्द	परिवेश	अर्थ (नेपाली)	अर्थभेदक वर्ण
कङ्बा	#–ङ्बा #	खुट्टा	/क्/
खङ्बा	#–ङ्बा #	घर	/ख्/
गामा	#–आमा #	बूढी	/ग्/
ङामा	#–आमा #	पुच्छार	/ङ्/
च्य	#–अ #	फलाम	/च्य्/
छ्य	#–अ #	मल	/छ्य्/
ज्योप	#–ओप् #	बनाउनु	/ज्य्/
ड्योप	#–ओप् #	पागल	/ड्य्/
तक	#–अक #	बाघ	/त्/
थक	#–अक #	चुराको छाप	/थ्/
नमा	#–मा #	बुहारी	/न्/
फमा	#–मा #	माइती/दाजुभाइ	/फ्/
दुक्पा	#–उक्पा #	दुःख	/द्/
डुक्पा	#–उक्पा #	भुटानी	/ड्/
टक्पा	#–अक्पा #	ध्वाँसो	/ट्/
ठक्पा	#–अक्पा #	डोरी	/ठ्/
पला	#–ला #	बाजे	/प्/
मला	#–ला #	बज्यै	/म्/
समा	#–मा #	खाना	/स्/
जमा	#–मा #	हाँडी	/ज्/
बल्बा	#अल्बा #	भ्यागुता	/ब्/
रल्बा	#–अल्बा #	च्यातिएको/लट्टे कपाल	/र्/
च	#–अ #	घाँस	/च्/
छ	#–अ #	नुन	/छ्/
लाङ	#–आङ #	गोरु	/ल्/
याङ	#–आङ #	लच्छिन	/य्/
ल्हाङा	#–आङा #	आँगन	/ल्ह्/
हम्बा	#–अम्बा #	छुच्चो	/ह्/
डम्बा	#–अम्बा #	गाला	/ड्/
श्यक्पु	#–अक्पु #	खस्रो	/श्य्/
वक्पु	#–अक्पु #	आनो	/व्/

स्रोत : शेर्पा मातृभाषी सूचकबाट प्राप्त शेर्पा लघुतम युग्म व्यञ्जन वर्ण

माथिका लघुतम युग्मका *'कङ्बा'* र *'खङ्बा'*को आदि परिवेश #–ङ्बा # मा /क्/, /ख्/ तथा *'गामा'* र *'ङामा'*को आदि परिवेश #– आमा # मा /ग्/, /ङ्/, *'च्य'* र *'छ्य'*को आदि परिवेश #–अ # मा /च्य्/, /छ्य्/, *'ज्योप'* र *'ङ्योप'*को आदि परिवेश #–ओप # मा /ज्य्/, /ङय्/, *'तक'* र *'थक'*को आदि परिवेश #–अक # मा /त्/, /थ्/, *'नमा'* र *'फमा'* को आदि परिवेश #–मा # मा /न्/, /फ्/, *'दुक्पा'* र *'डुक्पा'*को आदि परिवेश #उक्पा # मा/द्/, /ड्/, *'टक्पा'* र *'ठक्पा'* को आदि परिवेश #अक्पा # मा /ट्/, /ठ्/, *'पला'* र *'मला'* को आदि परिवेश #ला # मा /प्/, /म/, *'समा* र *'जमा'* को आदि परिवेश #मा # मा /स्/, /ज्/, *'बल्बा'* र *'रल्बा'* को आदि परिवेश #अल्बा # मा /ब्/, /र्/, *'च'* र *'छ'* को आदि परिवेश #अ # मा /च्/, /छ्/, *'लाङ'* र *'याङ'* को आदि परिवेश #आङ # मा /ल्/, /य्/, *'ल्हाङा'* को आदि परिवेश #–आङा # मा /ल्ह्/, *'हम्बा'* र *'ङम्बा'* को आदि परिवेश #–अम्बा # मा /ह्/, /ङ्/ र *'श्यक्पु'* र *'वक्पु'* को समान परिवेश #–अक्पु # मा /श्य्/, /व्/ आई अर्थमा भिन्नता ल्याउने शेर्पाका व्यतिरेकी वर्णहरू हुन् जसमा :- /क्/, /ख्/, /ग्/, /ङ्/, /च्य्/, /छ्य्/, /ज्य्/, /ङ्य्/, /ट्/, /ठ्/, /ड/, /त्/, /थ्/, /द्/, /न्/, /प्/, /फ्/, /ब्/, /म्/, /च्/, /छ्/, /ज्/, /व्/, /श्य/, /श्/, /ल्ह्/, /य्/, /र्/, /ल्/, /स्/, /ह्/ गरी ३१ वटा रहेका छन् । यसलाई (सालचे सुम चिग) भनिन्छ (टोनार्डे र अन्य, सन् २०१० : ३०) ।

निष्कर्ष

यो गुणात्मक विधिमा आधारित शोध हो । यसमा प्राथमिक र द्वितीय स्रोतका तथ्याङ्कबाट लघुतम युग्म शब्द खोजी व्यतिरेकी वितरण र सिद्धान्तका आधारमा शेर्पा भाषाका स्वर र व्यञ्जन वर्णको अध्ययन गर्दा अ, आ, इ, उ, ए, ओ छ वटा स्वर र ३१ वटा व्यञ्जन वर्ण पाइएको छ । मानस्वरका आधारमा अग्र स्वर 'इ र ए', मध्य स्वर 'अ' र पश्च स्वर 'उ, ओ, आ' रहेका छन् । बन्द उच्च 'इ र उ', बन्द मध्य 'ए र ओ' खुला मध्य छैनन् भने खुला निम्न 'अ र आ' रहेका छन् । गोलित उ र ओ छन् भने अगोलितमा इ, ए, अ, आ हुन् । स्वर वर्णको वितरण आदि, मध्य र अन्त्य तीनै आधारमा विश्लेषण गरिएको छ भने व्यञ्जन वर्णको विश्लेषण लघुतम युग्मका आधारमा मात्र गरिएको छ । शेर्पा भाषामा /घ्/, /ञ्/, /ढ्/, /ध्/ र /भ्/ व्यञ्जन वर्णहरू पाइँदैन । तसर्थ : यी वर्णको उच्चारणमा शेर्पा मातृभाषी वक्ताहरूले समीपको वर्णहरू/घ्/ को स्थानमा /ग्/, /ञ्/को स्थानमा /ज्/,/ढ्/ को स्थानमा/ड्/, /ध्/ को स्थानमा/द्/ र /भ्/ को स्थानमा /ब्/ वर्णको उच्चारण गरी नेपाली भाषामा त्रुटि गर्न सक्ने देखिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज, (२०६८). *प्रयोगात्मक नेपाली व्याकरण,* चौथो संस्करण, ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०७१). *समसामयिक नेपाली व्याकरण,* पाँचौं संस्करण, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

गौतम, देवीप्रसाद र प्रेमप्रसाद चौलागाई (२०७०). *भाषाविज्ञान,* दोस्रो संस्करण, काठमाडौँ : पाठ्य सामग्री पसल ।

बन्धु, चूडामणि (२०६६). *भाषाविज्ञानका सम्प्रदाय,* पुनः मुद्रित, काठमाडौँ.: एकता बुक्स ।

बन्धु, चूडामणि (२०७३). *भाषाविज्ञान,* नवौँ संस्करण, ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

यादव, योगेन्द्रप्रसाद र भीमनारायाण रेग्मी (२०५८). *भाषाविज्ञान,* कीर्तिपुरः न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

शर्मा, मोहनराज र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेल (२०६०). *आधुनिक भाषाविज्ञान,* काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शेर्पा, गेलु (सन् २०१०). *शेर्पा-अङ्ग्रेजी-नेपाली शब्दकोश,* काठमाडौँ : नेपाल शेर्पा संघ र नेपाल शेर्पा राष्ट्रिय मुक्ति मोर्चा नेपाल ।

शेर्पा, दावा (२०५८). *शेर्पा भाषा एक अध्ययन,* अप्रकाशित शोधपत्र, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।

शेर्पा, दावा (२०७६). *शेर्पा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण,* विद्यावारिधि शोधप्रबन्ध, त्रि. वि.शिक्षाशास्त्र सङ्काय, कीर्तिपुर ।

सिग्द्याल, सोमनाथ (२०५५). *मध्यचन्द्रिका,* चौबीसौं संस्करण, ललितपुर : साझा प्रकाशन ।

Creswell, j. W. (2015). *Educational research.* India: Educational service Pvt. ltd.

Gordon, K (1969). *Sherpa phonemic summary*. Kathandu: Sil and T.U. Nepal.

Hocket, F. C. (2006). *A course in modern linguistics.* Reprint. New Delhi: Surjeet Publicatoins.

Lyons, J. (2003). *Language and linguistics an introduction*. Re printed. United Kingdom: Cambridge University press.

Peter, L. (2006). *A Course in phonetics.* 5th edition. United States of America: University of California, Loa Angeles.

Tournadre, N. (2009) .*Sherpa–English and English–Sherpa dictionary*. Kathmandu: Vajra Publications.

Watters, S. A. (1999). Tonal Contrasts in Sherpa. *Topics Nepalese linguistics.* Central Department of Linguistics T. U.

Yule, G. (2006). *The study of Language*. 3rd Eds. New Delhi: Cambridge University press.